

روزی برای عطار - عارفی عملگرا با آموزه های جهانی

یک استاد فلسفه و عرفان اسلامی با اشاره به اینکه پیشینیان عطار بیشتر به مفاهیمی چون عرفانی نگاهی نظری و انتزاعی داشتند، گفت: اما عطار مفاهیم عرفانی را به صورت عملی مورد توجه قرار می دهد، چرا که به زعم او اصطلاحات و واژه ها بدون عمل اهمیت چندانی ندارد.

یک استاد فلسفه و عرفان اسلامی با اشاره به اینکه پیشینیان عطار بیشتر به مفاهیمی چون عرفانی نگاهی نظری و انتزاعی داشتند، گفت: اما عطار مفاهیم عرفانی را به صورت عملی مورد توجه قرار می دهد، چرا که به زعم او اصطلاحات و واژه ها بدون عمارت، اهمیت چندانی ندارد.

25 فروردین را در تقویم ها به نام فریدالدین عطار نیشابوری ثبت کرده اند. شاعر و عارفی که هیچ اجماع نظری درباره زندگی، تاریخ تولد و وفاتش میان استادان زبان فارسی، محققان و پژوهشگران وجود ندارد اما روایت های بسیاری از او و آثارش در حافظه مردم باقی مانده و هنوز که هنوز است زمزمه هفت شهر عشقش بر سر هر کوچه و بازاری جاری است.

فریدالدین ابوحامد محمد عطار نیشابوری یکی از عارفان و همچنین از شاعران بلند آوازه ادبیات فارسی در اواخر سده ششم و اوایل سده هفتم است. او در سال 540 هجری مطابق با 1146 میلادی در نیشابور کنونی زاده شد. او که داروسازی و عرفان را از شیخ مجدالدین بغدادی فرا گرفته بود، به شغل عطاری و درمان بیماران می پرداخت.

عطار یکی از پرکارترین شاعران ایرانی به شمار می رود و بنا به نظر عارفان در زمینه عرفانی از مرتبه ای بالا برخوردار بوده است؛ چنانکه مولوی درباره او گفته: هفت شهر عشق را عطار گشت / ما هنوز اندر خم یک کوچه ایم.. همچنین شیخ محمود شبستری نیز در این مورد سروده است: مرا از شاعری خود عار ناید / که تا صد قرن چون عطار ناید.

آثار مسلم عطار طبق تحقیقات محمدرضا شفیعی کدکنی اسرارنامه، الهی نامه، منطق الطیر، مصیبت نامه، مختارنامه، تذکرةالاولیا و دیوان اشعار است که البته آثار بسیاری هم درباره کتاب ها و زندگی این شاعر بلند نام نیشابوری توسط استادان ادبیات و عرفان معاصر ما نوشته شده است.

سید یحیی یثربی، استاد فلسفه و عرفان دانشگاه علامه طباطبایی به تازگی کتابی با عنوان «روند اثرپذیری ادبیات فارسی از عرفان» نوشته که بخش بسیاری از آن را به عطار اختصاص داده است. با وی به بهانه روز بزرگداشت عطار به گفت و گو نشستیم که از نظر شما نیز می گذرد.

*س: آقای دکتر عطار نیشابوری شخصیتی چند وجهی دارد او را می توان شاعر، عارف و به اعتبار آثار منظوم که دارد، نویسنده ای بزرگ دانست. از نگاه شما کدام وجه شخصیتی عطار پررنگ تر است و می توان این صفت را به عنوان اصلی ترین وجه شخصیتی او دانست؟

- معتقدم عطار نیشابوری یکی از عارفان شاعر بزرگ ایران است که تحولی در عرفان اسلامی ایجاد کرده است، یعنی مجموعه ای از این صفت ها شخصیت عطار را اینچنین بزرگ و ارجمند ساخته است.

*س: این تحولی که اشاره کردید به چه مفهوم است؟ و در آثار عطار چگونه نمود پیدا کرده است؟

- عطار در زمینه عرفان خودش یک صاحب نظر کامل است و مقلد دیگر عرفا یا ادبا نیست و به عبارتی خودش مبتکر است.

*س: منظورتان از ابتکار عطار در عرفان اسلامی همان منطق الطیر اوست؟

- بله اما قبل از اینکه درباره منطق الطیر توضیح دهم باید بگویم عطار در عرفان اسلامی از دو جهت جایگاه مهمی دارد. نخست

اینکه او اولین کسی ست که عرفان را به معنی عمیق آن وارد ادبیات فارسی کرد. قبل از عطار در آثار عرفایی چون «امام محمد غزالی» و «خواجه عبدالله انصاری» مضامین عرفانی مثل عشق، فنا، وحدت وجود و ... وجود داشت اما این مفاهیم در آثار آنها به معنی دقیق عرفانی نبود. مثلاً در کتاب امام محمد غزالی عشق بیشتر جنبه فلسفی و کلامی دارد. یا در آثار خواجه عبدالله انصاری مفاهیم بیشتر به زهد و شریعت نزدیک است. حتی سنایی هم در آثارش مفاهیم را فلسفی و کلامی بحث می کند نه عرفانی. اما آثار عطار مخصوصاً منطق الطیر مفاهیم به معنای واقعی عرفانی است و مضامین عمیق عرفانی برای اولین بار به ادبیات فارسی وارد می شود. امتیاز دیگر عطار هم این است که پیشینیان او بیشتر به مفاهیمی چون عشق، تصوف، ریاضت، شهود، فنا و نگاهی نظری و انتزاعی داشتند اما عطار مفاهیم عرفانی را به صورت عملی مورد توجه قرار می دهد، چرا که به زعم او اصطلاحات و واژه ها بدون عمل اهمیت چندانی ندارد.

*س: همه می دانیم منطق الطیر کتاب ارزشمند و مهمی در ادبیات فارسی است اما شاید کمتر بدانیم که این اهمیت کجاست؟ در این باره توضیح می دهید؟

- منطق الطیر از چند جهت ارزشمند است. اول اینکه نخستین منظومه رمزی عرفانی ایران و زبان فارسی است و پیش از آن هم به این صورت کسی منظومه رمزی عرفانی نسروده بود، دوم اینکه در این کتاب عرفان عملی تاکید می شود، البته عطار تنها در منطق الطیر متوقف نمی شود و به دنبال آن مصیبت نامه را می آفریند. از سوی دیگر، مطالب و محتوا و مضامینی هم که در عرفان اسلامی ذکر می کند بسیار جدید است و به تعبیری ضمن این که خودش عارف بسیار برجسته ای است یک نظریه پرداز عرفان هم به حساب می آید.

*س: البته عطار در منطق الطیر به مشکلات پیش از سیروسلوک نیز اشاره کرده است

- بله به نکته خوبی اشاره کردید. یک کار استثنایی دیگر عطار این است که او برخلاف دیگر عرفا که منازل و سیر سلوک را گفته اند به چیز مهمتری توجه کرده که هیچ کدام از عرفای پیش از او به آن توجه نکرده اند. عطار در منطق الطیر مشکلات پیش از سلوک توجه ویژه ای کرده و در آغاز منطق الطیر آن را به خوبی عنوان می کند. وقتی هدهد به عنوان رهبر در منطق الطیر انتخاب می شود هر کدام از پرندگان که نماینده یک طبقه ای از جامعه هستند برای سلوک بهانه هایی می آورند. که در واقع او با این عمل به نوعی می خواهد مشکلات فراغت انسان از این دنیای مادی و دل بستن به پروردگار را عنوان کند که واقعاً هم خوب از پس این کار بر می آید.

*س: برخی معتقدند که حافظ و مولانا متأثر از عطار بوده اند، نظر شما چیست؟

- ببینید عطار در کتاب مصیبت نامه شرح دردمندی انسان را بیان می کند. او در این کتاب قهرمان داستان های خود را سالکان فکرت معرفی می کند. عطار معتقد است «درد» در سراسر جهان از طریق انسان جاری است. هیچ حیوانی «درد» انسان را ندارد و بنابراین عشق هم در حیوان نیست. فرشتگان هم عشق ندارند و همین جاست که می توان فهمید حافظ تحت تاثیر عطار بوده که گفته: «فرشته عشق نداند که چیست ای ساقی / بخواه جام و گلابی به خاک آدم ریز». مولانا هم از غزلیاتش کاملاً مشخص است که متأثر از عطار بوده.

*س: با توجه به اهمیت بالای عطار که شما هم عنوان کردید چرا در جهان خیلی شناخته شده نیست؟

- شهرت عطار به اندازه حافظ نیست اما این گونه نیست که کمتر او را بشناسند. از مستشرقان یا بهتر بگویم عارفانی که خارج از ایران بوده اند، کسانی مانند هرموت رتیر، لویی ماسینیون، آنه ماری شیمل و ... روی آثار عطار به صورت جدی کار کرده اند.

*س : آقای دکتر اگر موافق باشید به عنوان سوال پایانی درباره غزلیات عطار هم صحبت کنیم. اینکه غزلیات او از صلابت زیادی برخوردار نیست یا تحت تاثیر عرفان قوی عطار قرار گرفته و کمتر مورد توجه قرار گرفته است؟

-غزل های عطار نیشابوری یکی از مهم ترین مراحل تکامل غزل عرفانی فارسی به شمار می رود. اگر در ادبیات کلاسیک از دیوان شمس تبریزی چشم پوشی کنیم، غزلیات عطار مهم ترین نمونه های غزل عرفانی فارسی است و حتی عطار را به نوعی استاد مولوی می توان گفت چرا که اوج و تکامل غزل های عطار را می توان در دیوان شمس جلال الدین مولوی جستجو کرد.

غزلیات عطار به گونه ای است که از همان آغاز که مطلع غزل را می سراید تا پایان، از یک مسیر طبیعی حرکت می کند و دایره وار در همان جا که آغاز کرده بود، سخن را به پایان می برد. در بسیاری از این غزل ها نوعی سرگذشت یا واقعه تصویر می شود و چه بسیار در این غزل ها که جوهر زندگینامه یک عارف هستند، تحولی روحی سبب دگرگونی عارف شده است.